MARKAZIY OSIYO MUTAFAKKIRLARI MEROSIDA MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLAR UYG‘UNLIGI: FALSAFIY-PEDAGOGIK TAHLIL

Baykabilova Parizod Amanbayevna
Toshkent davlat texnika universiteti katta o‘qituvchisi
@shixnazarmadiyorov@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada Markaziy Osiyo mutafakkirlari ilmiy-ma'naviy merosida milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg‘unligi falsafiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Muallif Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib va Alisher Navoiy merosida milliy o‘zlik qadriyatlari – ona til, an'ana, vatanparvarlik – hamda umuminsoniy qadriyatlar – adolat, ilm, insonparvarlik, bag‘rikenglik – bir-biriga qarama-qarshi emas, balki yaxlit uyg‘unlikda talqin etilganini asoslaydi. Maqolada ushbu uyg‘unlikning asosida komil inson g‘oyasi yotishi ko‘rsatilib, uning zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayoni uchun metodologik ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, Markaziy Osiyo mutafakkirlari, falsafiy-pedagogik tahlil, komil inson, ma'naviy meros, bag‘rikenglik, ta'lim-tarbiya.

Аннотация. В данной статье с философско-педагогической точки зрения анализируется гармония национальных и общечеловеческих ценностей в научно-духовном наследии мыслителей Центральной Азии. Автор обосновывает, что в наследии Абу Насра аль-Фараби, Абу Райхана Беруни, Абу Али ибн Сины, Юсуфа Хас Хаджиба и Алишера Навои ценности национальной самобытности – родной язык, традиции, патриотизм – и общечеловеческие ценности – справедливость, наука, гуманизм, толерантность – рассматривались не как противоположные друг другу явления, а как взаимосвязанные составляющие единой гармоничной системы. В статье показано, что в основе данной гармонии лежит идея совершенного человека, а также раскрывается её методологическое значение для современного образовательного и воспитательного процесса.

Ключевые слова: национальные ценности, общечеловеческие ценности, мыслители Центральной Азии, философско-педагогический анализ, совершенный человек, духовное наследие, толерантность, образование и воспитание.

DOI: 10.5281/zenodo.24240551

Abstract. This article analyzes the harmony between national and universal values in the scientific and spiritual heritage of Central Asian thinkers from a philosophical and pedagogical perspective. The author argues that in the works of Abu Nasr al-Farabi, Abu Rayhan al-Biruni, Abu Ali ibn Sina, Yusuf Khas Hajib, and Alisher Navoi, national identity values–mother tongue, traditions, and patriotism–and universal values–justice, knowledge, humanism, and tolerance–are interpreted not as opposing concepts but as interconnected elements of a harmonious whole. The article demonstrates that the idea of the perfect human being underlies this harmony and reveals its methodological significance for contemporary education and upbringing.

Keywords: national values, universal values, Central Asian thinkers, philosophical and pedagogical analysis, perfect human being, spiritual heritage, tolerance, education and upbringing.

Kirish. Globallashuv jarayoni bugungi kunda nafaqat iqtisodiy va axborot makonini, balki insonning ma'naviy olamini ham tubdan o‘zgartirmoqda. Bunday sharoitda har bir xalq oldida ikki yoqlama vazifa turibdi: bir tomondan, o‘z milliy o‘zligini, til va madaniy an'analarini saqlab qolish, ikkinchi tomondan, umumbashariy taraqqiyotdan, umuminsoniy qadriyatlardan chetda qolmaslik. Ko‘pincha bu ikki vazifa bir-biriga zid qo‘yiladi – go‘yo milliylikka sodiqlik umuminsoniylikdan uzoqlashtiradi yoki, aksincha, ochiqlik milliy o‘zlikni yemiradi. Holbuki, Markaziy Osiyo xalqlarining boy ma'naviy merosi bu ikki qutbning aslida bir-birini inkor etmasligini, balki uyg‘unlasha olishini ko‘rsatadi.

Markaziy Osiyo azaldan turli xalqlar, tillar, dinlar va madaniyatlar tutashgan, Buyuk ipak yo‘li orqali Sharq va G‘arbni bog‘lagan hudud bo‘lib, u jahon tsivilizatsiyasiga Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy kabi buyuk mutafakkirlarni bergan. Bu allomalarning merosida o‘z xalqi, tili va an'analariga chuqur sadoqat umuminsoniy ideallar – adolat, ilm-ma'rifat, insonparvarlik va bag‘rikenglik bilan tabiiy ravishda qo‘shilib ketadi. Shuning uchun ularning qarashlari milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligining tarixiy namunasi sifatida alohida ahamiyatga ega.

Ushbu maqolada Markaziy Osiyo mutafakkirlari merosidagi milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi falsafiy-pedagogik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi – ushbu uyg‘unlikning mohiyati va falsafiy asosini ochib berish hamda uning zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayoni uchun ahamiyatini ko‘rsatishdan iborat.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqot nazariy-falsafiy xususiyatga ega bo‘lib, unda manbalarni o‘rganish va qiyosiy tahlil qilish, tarixiy-mantiqiy yondashuv hamda

umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Markaziy Osiyo mutafakkirlarining asarlari va ularning ma'naviy-pedagogik merosiga oid tadqiqotlar o‘rganildi. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar munosabati har bir allomaning qarashlari misolida qiyosan tahlil qilinib, umumiy qonuniyatlar aniqlandi. Manbalar ilmiy-ma'naviy salohiyati va mavzuga aloqadorligi mezonlari asosida tanlab olindi.

Natijalar. Qadriyatlar insonning turmush tarzi, xatti-harakati va dunyoqarashini belgilovchi ma'naviy mezonlar tizimidir. Ularni shartli ravishda ikki guruhga ajratish mumkin: milliy qadriyatlar – muayyan xalqning tili, urf-odatlari, an'analari, tarixiy xotirasi va vatanparvarlik tuyg‘usi; umuminsoniy qadriyatlar esa butun insoniyatga xos bo‘lgan adolat, ilm, haqiqat, insonparvarlik va bag‘rikenglik kabi tushunchalardir. Markaziy Osiyo mutafakkirlari merosining o‘ziga xosligi shundaki, ular bu ikki guruhni bir-biridan ajratmagan, balki yaxlit ma'naviy butunlikning ikki qirrasi sifatida talqin qilgan.

Bu uyg‘unlikning yorqin namunasini Abu Nasr Forobiy ta'limotida ko‘ramiz. Uning «Fozil odamlar shahri» asarida baxt-saodatga intilish butun insoniyatning umumiy maqsadi, adolat, o‘zaro hamkorlik va ilm esa komil jamiyatning asosi sifatida talqin etiladi [1]. Forobiy orzu qilgan fozil shahar aholisi aqlu idrok va yuksak axloq bilan yashaydi; bu ideal muayyan bir xalq doirasidan chiqib, umuminsoniy ahamiyat kasb etadi. Ayni paytda Forobiyning fikrlari o‘z davri va zaminining ilmiy-ma'naviy an'analaridan oziqlangan bo‘lib, milliy tafakkur bilan umumbashariy falsafani bog‘lab turadi. Mutafakkirning asarlarida ilm va axloqning uzviy birligi – bilimli, ammo ma'nan yetuk inson g‘oyasi markaziy o‘rin egallaydi.

Abu Rayhon Beruniy merosida ilmiy haqiqatga sodiqlik va boshqa xalqlar madaniyatiga hurmat umuminsoniy qadriyat darajasiga ko‘tariladi. Uning Hindiston xalqi tarixi, dini va urf-odatlarini xolisona, hurmat bilan o‘rganishga qaratilgan tadqiqotlari bag‘rikenglik va madaniyatlararo muloqotning erta namunasidir. Abu Ali ibn Sino esa inson kamolotini aqliy, axloqiy va jismoniy tarbiyaning uyg‘unligida ko‘rib, ilm bilan odobni, bilim bilan yuksak insoniy fazilatlarni bir butun deb qaragan. Har ikki alloma uchun ham ilm – milliy chegaralardan yuqori turadigan umumbashariy boylik, uni egallash esa har bir insonning ham o‘z xalqi, ham butun insoniyat oldidagi burchidir.

Turkiy xalqlar ma'naviyatida milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi Yusuf Xos Hojibning «Qutadg‘u bilig» asarida yaqqol namoyon bo‘ladi. Dostonda adolat, aql, qanoat va insof kabi tushunchalar ramziy obrazlar orqali ulug‘lanadi; bu fazilatlar ham turkiy davlatchilik an'anasining, ham umuminsoniy axloqning negizini tashkil etadi [2]. Asarda hukmdordan tortib oddiy fuqarogacha har bir kishining axloqiy burchi belgilab berilib, baxtli hayotning asosi adolat va bilimda ekani ta'kidlanadi. Alisher Navoiy ijodida esa bu an'ana yangi bosqichga ko‘tariladi:

shoir ona tili va milliy madaniyatni ulug‘lash bilan birga, butun insoniyatga xos insonparvarlik, saxovat, mehnatsevarlik va do‘stlik g‘oyalarini kuylaydi. «Mahbub ul-qulub» asarida u yuksak axloqiy fazilatlarni ta'riflab, inson qadri uning mansabi yoki boyligida emas, balki ma'naviy kamolotida ekanini uqtiradi [3]. Keyinchalik bu insonparvarlik an'anasini Abdulla Avloniy davom ettirib, axloqiy tarbiyani milliy uyg‘onish bilan bog‘ladi va uni xalq taqdiri darajasidagi masala deb baholadi [4].

Muhokama. Keltirilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, Markaziy Osiyo mutafakkirlari merosida milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligining zamirida yagona falsafiy g‘oya – komil inson g‘oyasi yotadi. Bu allomalar uchun komil inson bir vaqtning o‘zida o‘z xalqining farzandi, uning tili va an'analarining davomchisi hamda butun insoniyatning vakili, umuminsoniy ideallar sohibidir. Shu bois ularning talqinida milliylik umuminsoniylikka to‘siq emas, balki unga eltuvchi yo‘ldir: inson avvalo o‘z xalqi, tili va qadriyatlari orqali kamol topib, so‘ngra umumbashariy darajaga ko‘tariladi. Mana shu yondashuv milliy o‘zlik bilan umuminsoniylikni qarama-qarshi qo‘yadigan bir yoqlama qarashlarga teran javob bera oladi.

Ushbu merosning pedagogik ahamiyati bugungi kunda alohida dolzarblik kasb etadi. Pedagogika tarixiga oid tadqiqotlarda ta'kidlanganidek, Markaziy Osiyo allomalarining tarbiyaviy qarashlari zamonaviy ta'lim mazmunini milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida boyitishning muhim manbasidir [5]. Bu g‘oyalar yoshlarni o‘z xalqining tarixi, tili va qadriyatlaridan uzmagan holda, ayni paytda global dunyoga ochiq, bag‘rikeng va insonparvar shaxs sifatida tarbiyalash imkonini beradi. «Ta'lim to‘g‘risida»gi Qonunda ham ta'limning asosiy vazifalaridan biri sifatida yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida kamol toptirish belgilab qo‘yilgani bejiz emas [6]. Demak, mutafakkirlar merosini o‘rganish shunchaki tarixiy-nazariy vazifa bo‘lmay, balki bugungi tarbiya amaliyoti uchun ham aniq metodologik yo‘nalish beradi.

Xulosa. O‘tkazilgan falsafiy-pedagogik tahlil Markaziy Osiyo mutafakkirlari merosida milliy va umuminsoniy qadriyatlar o‘zaro zid emas, balki chuqur uyg‘unlikda ekanligini ko‘rsatdi. Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib va Navoiy qarashlarida o‘z xalqiga, tili va an'analariga sadoqat umuminsoniy adolat, ilm va insonparvarlik g‘oyalari bilan bir butunlikni tashkil etadi; bu butunlikning markazida esa komil inson ideali turadi. Ana shu uyg‘unlik mazkur ma'naviy merosni bugungi kun uchun ham qadrli va zamonaviy qiladi.

Shu bois Markaziy Osiyo allomalarining merosini zamonaviy ta'lim-tarbiya mazmuniga tizimli singdirish yoshlarda sog‘lom milliy o‘zlik va umumbashariy dunyoqarashni uyg‘un shakllantirishning samarali yo‘lidir. Bu meros globallashuv davrida shaxsni ham milliy ildizlariga sodiq, ham insoniyatga ochiq qilib tarbiyalash

uchun boy manba va ishonchli metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Kelgusi tadqiqotlarda ushbu g‘oyalarni aniq o‘quv fanlari va tarbiyaviy tadbirlar mazmuniga tatbiq etish yo‘llarini ishlab chiqish istiqbolli yo‘nalish bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. –T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.

2. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig / nashrga tayyorlovchi Q.Karimov. –T.: Fan, 1971.

3. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. – T.: Fan, 1983.

4. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – T.: O‘qituvchi, 1992.

5. Hoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. – T.: Noshir, 2010.

6. O‘zbekiston Respublikasining "Ta'lim to‘g‘risida"gi Qonuni. –T., 2020-yil 23-sentyabr, O‘RQ-637-son.